

ПРОБЛЕМЪТ ЗА ЛЕКСИКАЛНИЯ КОНЦЕПТ В ЛИНГВИСТИЧНАТА ЛИТЕРАТУРА

Христина Вихрогорова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

THE ISSUE OF THE LEXICAL CONCEPT IN LINGUISTIC LITERATURE

Hristina Vihrogonova
Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

This article discusses the different definitions of the term CONCEPT in Russian and American linguistic literature. Presented are the scientific opinions of the Russian linguists Sternin and Popova on the structure and the content of the concepts, regarding the interpretation field of the concept of anger, present in German and Bulgarian. The article summarizes the main classifications of the concepts in Russian cognitive linguistics. The main concept types are examined, the problems of verbal gaps or lacunas are discussed as well as the difference between meaning and concept and the way in which these two terms are understood. At the end of the article, a scientific definition of the discussed term is proposed.

Keywords: concept, mentality, cognitive linguistics, linguistic picture of the world, lingual culturology, nominal field, content and structure of the concept, types of concepts.

Целта на настоящата статия е да представи по-известните дефиниции на понятието „концепт“ в лингвистичната литература. Разглежданото понятие е обект на изследване най-вече в руската и американската когнитивна лингвистика. Основните научни възгледи на руските когнитивисти са представени в монографията на И. А. Стернин и З. Д. Попова, озаглавена „Когнитивна лингвистика“ (Стернин, Попова/Sternin, Popova 2007). Задача на настоящата статия е също да предложи дефиниция на описаното понятие, в която да се обобщят най-важните характеристики на концепта. Представени са научните възгледи на двамата автори относно структурата и съдържанието на концепта, като посочените определения са онагледени чрез примери. В посоченото по-горе изследване са представени научни становища на редица дру-

ги руски лингвисти относно типовете концепти. Основните дефиниции в американската когнитивна лингвистика, представени в статията, са изложени в монографията на Ю. Чакърова „Когнитивна лингвистика“ (Чакърова/Chakarova 2016).

Терминът *концепт* е тясно свързан с базови понятия в когнитивната лингвистика като *картина на света, менталност, манталитет, национален характер, национална култура*. Картина на света, подобно на мозайка, е съставена от концепти и отразява връзката между тях, затова тя понякога се нарича „концептуална картина на света“ (Хроленко/Hrolenko 2008: 56). Концептите се възприемат като глобални единици на мисълта, представляващи сами по себе си квант знание (вж. Попова, Стернин/Popova, Sternin 1999). Както пише А. Т. Хроленко, концептите се репрезентират от думите, въпреки че „думата със своето значение в езика представлява само част от концепта, от което се налага употребата на синонимни думи и необходимостта от текстове, разкриващи съдържанието на концепта в неговата цялост. Мъките на словото, черновите, саморедактирането и литературните редакции са следствие от ограничеността на езиковите средства да вербализират концепта“ (Хроленко/Hrolenko 2008: 57). Авторът заключава, че словотворчеството, речетворчеството и художественото творчество са „вечно право и задължение на човека“ (пак там).

За да се вербализира даден концепт, е необходимо да се използват средства от по-високите нива на езика като свободни и устойчиви словосъчетания, изречения и текстове. Преди всичко обаче концептите се вербализират чрез думите и в рамките на този процес възниква *езиковата картина на света*.

Въпросът за концептите е свързан също така с проблема за категоризацията на обектите от действителността. В областта на категоризацията в менталното пространство на човека силно влияние имат изследванията на Елеонор Рош. Според нейната теория човек „определя предметите от ежедневието си не толкова чрез абстрактни дефиниции, колкото чрез най-типичните им представители (прототипи)“ (цит. по Чакърова/Chakarova 2016: 70).

Съществуват различни дефиниции на термина *концепт*, като в руската лингвистична литература те са най-многобройни. Там съществуват две основни направления в интерпретацията на по-

нятието: лингвокогнитивно и лингвокултурологично. За първи път дефиниция на понятието *концепт* предлага А. С. Асколдов, определяйки го като „ментално образувание, което замества в процеса на мисленето неопределено множество предмети, действия, ментални функции от един и същ вид“ (Асколдов/Askoldov, цит. по Попова, Стернин/Popova, Sternin 2007: 21).

Е. С. Кубрякова предлага следната дефиниция: „Концептът е оперативна единица на паметта, на менталния лексикон, на концептуалните системи и езика на мозъка, всички картини на света, квант знание. Най-важните концепти са отразени в езика“ (Кубрякова/Kubryakova, цит. по Стернин, Попова/Sternin, Popova 2007: 22). В. И. Карасик също свързва концептите с паметта. Според него концептите са „ментални образувания, които представляват сами по себе си складирани в паметта на човека значими и осъзнати, категоризирани фрагменти от опита“ (Карасик/Karasik, цит. по Попова, Стернин/Sternin, Popova 2007: 22).

В подкрепа на това твърдение можем да посочим например паремиологията на даден език. В паремиите се съхраняват и предават знания и натрупан опит от поколение на поколение. Те са „хранилище“ за паметта на народа.

Ю. Чакърва обобщава дефинициите за концепта в руската когнитивна лингвистика, като акцентира на тяхната метафоричност (Чакърва/Chakarova 2016: 148). Според руските хуманитаристи концептите са:

- Алгебричен израз на значението (Д. И. Лихачов);
- Оперативна съдържателна единица на мисълта, на менталния лексикон, квант на знанието (Е. С. Кубрякова);
- Своеобразни културни гени, влизащи в генотипа на културата (С. Х. Ляпин);
- Квант от структурирано знание (З. Д. Попова, И. А. Стернин);
- Снежна топка, която постоянно се уголемява с нови смисли (Н. Н. Болдирев);
- Микромодел на културата (В. И. Карасик).

В американската когнитивна лингвистика се откриват следните дефиниции за *концепт* (вж. Чакърва/Chakarova 2016: 141):

- Концептите, които управляват мисленето ни, не се намират само в сферата на интелекта. Те също така ръководят ежеднев-

ното ни функциониране до най-обикновените детайли. Концептите ни структурират това, което възприемаме, нашите действия и отношението ни към другите хора. Следователно концептуалната ни система играе централна роля при определянето на ежедневните ни реалности (Лейкф, Джонсън).

- Концептът е основна единица на менталната репрезентация; не е изолирана, атомична същност и може да бъде разбрана от участниците в речевия акт само в контекста на пресупозирани фонове структури от знания, като най-общото название за тях е домейн (Клауснер, Крофт).

Стернин и Попова разглеждат подробно въпроса за структурата и съдържанието на концептите. **Съдържанието** на концептите е съвкупност от когнитивни признаци, отразяващи отделните характеристики на разглеждания предмет или явление. То се конструира на полеви принцип, т.е. в него се наблюдават ядро и периферия, а периферията се определя като близка, далечна и крайна (вж. Стернин, Попова/Sternin, Popova 2007: 76 – 81).

Структурата на концепта според двамата автори включва три компонента: *образ, информационно съдържание и интерпретационно поле*. **Образът** бива перцептивен и когнитивен. Първият включва зрителни, вкусови, звукови и обонятелни образи, напр. *лимон – кисел*. Вторият приближава абстрактния концепт към материалния свят.

Представяйки концепта *гняв/ Ärger* в българския и немския език, разгледан чрез теорията на когнитивната метафора по Лейкф и Джонсън, можем да приведем следните примери за образен компонент на концепта (вж. Lakoff, Johnson/Лейкф, Джонсън: 2004):

- Онтологична метафора – напр. гневът е течност: *кпя от гняв*;
- Персонификация – напр. *обуздавам гнева си; застигна го гневът на боговете*.

Посочените примери представляват структурни метафори, в които гневът е представен като живо същество или обсебваща сила.

Информационното съдържание (вж. Стернин, Попова/Sternin, Popova 2007: 77) включва минимума когнитивни признаци, определящи основните, най-съществени отличителни черти на концептуализирания предмет или явление. Това са признаци-

те, определящи същността на концепта. Информационното съдържание на много концепти е близко до речниковото значение на ключовата дума, която вербализира съответния концепт (напр. *квадрат* – `правоъгълник с равни страни`).

Интерпретационно поле – включва многочислените лични, енциклопедични и оценъчни когнитивни признаци, интерпретиращи основното информационно съдържание на концепта. По-нататък ще посочим отново примери с концепта *гняв* (вж. Вихрогорова/Vihrogonova 2018: 158 – 170).

В рамките на интерпретационното поле Стернин и Попова обособяват няколко зони:

- **Оценъчна зона** – обхваща когнитивните признаци на концепта, които дават обща оценка за него, например: *гняв* – силен, необуздан и др.
- **Енциклопедична зона** – обединява незадължителните когнитивни признаци, изискващи познание, базирано на опита, например: *гняв* – отрицателна човешка емоция, свързана с определени промени на телесните показатели като промени в пулса, говора, температурата на тялото;
- **Утилитарна зона** – изразява утилитарното прагматично отношение на хората към денотата на концепта. Например – *гняв*: зависи до голяма степен от характера на човека, от типа нервна система;
- **Регулативна зона** – обединява когнитивни признаци, предписващи какво трябва и не трябва да се прави в сферата на концепта. Например: *гняв* – трябва да се обуздава, контролира, съдържа.

Други зони в рамките на интерпретационното поле според Стернин и Попова са **социо-културната и паремиологичната**. Можем да приведем следните примери за паремии с концепта *гняв*:

В немски: *Ärger ist ein schlechter Ratgeber.*

В български: *Гневът е лош съветник.*

Според Ю. Чакърова „могат да се изведат четири основни аспекта при изучаването на концепта, които в съвкупност да очертаят методиката на неговото описание“ (Чакърова/Chakarova 2016: 151):

- **Генеалогичен** – включва етимология на думата, назоваваща концепта;
- **Понятиен** – включва лексикографско описание на значението на водещата лексема;
- **Образен** – свързва се с концептуалната метафора и прототипните представи;
- **Аксиологичен** – включва ценностната компонента на концепта.

В своя труд „Когнитивна лингвистика“ (2007) Попова и Стернин определят концепта като термин чадър („зонтичный термин“), обединяващ различни видове ментални явления, чиято функция е структурирането на знания в съзнанието на човека (Попова, Стернин/Popova, Sternin 2007: 81 – 82).

Обобщавайки типовете концепти, авторите посочват някои класификации на концептите, предложени от руски езиковеди (вж. Попова, Стернин/Popova, Sternin 2007: 82):

С. Г. Воркачов разделя концептите на висши (дълг, щастие, любов, съвест) и ординарни. Както посочва Ю. Чакърлова, според тази класификация концептите са разположени „по вертикална ос според нивото на абстракция“ (вж. Чакърлова/Chakarova 2016: 152). Авторката отнася към тази група и концепта *време*, тъй като тази форма на съществуване на битието не може да бъде сетивно възприета, така както „предметните окултурени обекти символи като матрешка, бреза и др.“ (пак там).

При М. В. Пименова концептите са разделени на **образи** (*Русия, майка*), **идеи** (*социализъм, комунизъм*) и **символи** (*лебед, сова*). Тя разглежда също така концепти на културата, които се разделят на **универсални категории на културата** (*време, пространство, движение*) и **социокултурни категории** (*свобода, справедливост, труд*). В нейната класификация се включват категории на **националната култура**, **морални категории** (*добро, зло, дълг, правда*), **митологични категории** (*богове, духове*).

Най-общото деление на концептите, разработено от В.И. Карасик и Г. Г. Слишкин, е на **лингвокогнитивни** и **лингвокултурологични** (вж. Чакърлова/Chakarova 2016: 152). Към лингвокултурологичните концепти се отнасят концептите, които имат аксиологична

стойност. Към тази група Ю. Чакърова разглежда концептите *щастие, време, правда – истина* (Чакърова/Chakarova: 2016).

А. Вежбицка говори за **универсални концепти**, т. е. такива, които присъстват във всички култури (вж. Вежбицка/Vezhbitska 2001: 19 – 21). Според нея, за да се определи нещо, е необходим набор от елементарни понятия, които са интуитивно ясни и очевидни. Така например, за да определим емоционалните концепти, ние трябва да използваме такива думи, които сами по себе си не се явяват названия на специфични емоции или емоционални състояния. В този смисъл А. Вежбицка, опирайки се на емпиричен материал от езикови данни, предлага набор от универсални концепти като: *чувствам, искам, казвам, мисля, зная, хубав, лош* и др. По-нататък тя твърди също така, че „използването на елементарни концепти ни позволява да изследваме човешките емоции или всяка друга понятийна област от универсална гледна точка, независеща от конкретния език“ (пак там).

Според З. Д. Попова и И. А. Стернин концептите се различават по типа знания, по начина на отражение на действителността (Попова, Стернин/Popova, Sternin 2007: 82). Според характера на концептуализираната информация те отделят следните типове концепти:

- **Представи** – те се разглеждат като чувствено-нагледен образ на предмета или явлението. Вербализират се чрез лексеми, чиито речникови дефиниции се състоят от изброяване на сетивно възприемаемите признаци на предмета. Например: *лястовица* – ‘прелетна птица с тесни, остри крила, пъргава и бърза при полет’. Представите са статични и отразяват най-ярките външни признаци на предметите и явленията; **Схема** – този концепт се представя с помощта на обобщена пространствено-графична или контурна схема. Попова и Стернин го определят като хипероним с изтрита образност. Например *дървото* се представя като образ, състоящ се от ствол и корона, реката представлява лъка-тушеща лента, а човекът може да бъде схематизирано представен подобно на образа му в детските рисунки.
- **Понятие** – авторите го определят като „концепт, който отразява най-общите, съществени признаци на предмета или явление“

ето, като резултат от тяхното рационално отражение и осмисляне“ (пак там). Например квадратът представлява ’правоъгълник с равни страни’. Понятието, според Попова и Стернин, възниква на базата на представата или схемата по пътя на постепенното абстрахиране от второстепенните сетивно възприемаеми признаци или по пътя на съчетаването на мисловни компоненти от други концепти в понятиен образ. Могат да се съчетават както признаци на реално съществуващи денотати, така и такива, които отразяват несъществуващи обекти в действителността. Така например концептите *кентавър* и *русалка* съществуват като понятия, но техните денотати в природата липсват. В този пример, според авторите, става ясно, че концептите представляват отражение на действителността като резултат от умствената дейност на човека.

- **Фреймът** е концепт, който се състои от много компоненти и представлява съвкупност от знания за предмета или явлението. Например концептът *магазин* включва компонентите: *купувам, продавам, стоки, струва, цена*.
- **Сценарий (скрипт)** – представлява времева последователност от няколко епизода, разгръщащи се във времето и пространството. *Стадионът* например е *фрейм*, а *посещението на стадиона* – *сценарий*.
- **Гещалт** – представлява цялостна функционална ментална структура, онагледяваща многообразието от отделни явления в съзнанието. Терминът е на австрийския изкуствовед Еренфел. Примери за такива структури в съзнанието са: *играта, любовта, съдбата* и др. Гещалтът включва чувствени и рационални елементи, а също така динамични и статични аспекти на изобразявания обект или явление.

Според принадлежността им към определени групи носители концептите се разделят на:

- **универсални** (такива са например: *вода, слънце, родина, земя, дом*);
- **национални** (напр. японското *саби*, т.е. *’уединеното мълчание в лоното на природата’*).

Според З. Д. Попова и И. А. Стернин не е задължително концептът да притежава словесна номинация, за да съществува като

ментална единица. Като пример посочват концепта *староженци, който е противоположен на младоженци, но не се употребява в комуникативна ситуация. За този концепт няма дума, но това не означава, че той не съществува като ментална единица. Според двамата автори думите или езиковата номинация на концепта е ключ, с чиято помощ той се разкрива като продукт на умствената дейност. За да се разгърне напълно съдържанието на даден концепт, е необходимо да се включат всички езикови средства, образуващи неговото **номинативно поле**.

Когато се правят съпоставителни изследвания между два езика, се откриват празни места, т.н. **словесни лакуни**. Например немската дума *Feierabend* `край на работното време/ работния ден` няма точно съответствие в български. З. Д. Попова и И. А. Стернин различават мотивирани и немотивирани словесни лакуни. За мотивирани се смятат тези, при които думата липсва поради културни различия. Като пример те посочват типичната за руската кухня зелева супа `щи`. В български такива специфични названия са *Бай Ганьо* или *Баба Марта*.

Според З. Д. Попова и И. А. Стернин между значението и концепта има общи и различни черти. Най-общо казано, значението се включва в рамките на концепта като негова „общоизвестна и комуникативно релевантна част“ (Попова, Стернин/Ророва, Sternin 2007: 65). Общото между двете е, че имат когнитивна природа – и двете представляват резултат от отражението и познанието на действителността чрез човешкото съзнание. Като различие е посочен фактът, че концептите са продукт на когнитивното човешко съзнание, а значенията – на езиковото. Значенията предават определени когнитивни признаци на концепта, но те са само част от неговото смислово съдържание като ментална същност. Според Лихачов концептът не възниква от значението на думите, а се явява „резултат от сблъсъка на усвоеното значение с личния жизнен опит на говорещия. В този смисъл концептът изпълнява заместваща функция в езиковото общуване“ (Лихачов/Lihachov, цит. в Стернин, Попова/Sternin, Ророва 2007: 22).

Под **номинативно поле** Попова и Стернин разбират „съвкупността от езикови средства, които вербално представят концепта

в определен период от развитието на обществото“ (Попова, Стернин/Popova, Sternin 2007: 47).

Номинативното поле се състои от *ядро* и *периферия*. Ядрото включва преките номинации на концепта, ключовата дума, която носи името на концепта, а периферията – производните номинации. Това са свободните и устойчиви словосъчетания, паремии, текстове, речникови статии и др. Авторите посочват пример с концепта *ръководител* (Попова, Стернин/Popova, Sternin: 2007: 48):

Ядро – *началник, шеф, бос, администратор, първо лице, властимащ, разпореждам се, командвам;*

Периферия – *крещя, дебел, своеволничка, капризничка, компетентен, авторитарен, всевластен.*

Според нас концептът представлява смисълът или смислите на написаното или изговореното, което е дълбоко залегнало в структурите на човешкия мозък и човешката памет. От посочените определения за концепт бихме могли да предложим следното работно определение:

Концептите най-често представляват вербализирани ментални единици, съхранени в човешката памет, които съдържат в себе си фрагменти от опита и културата на човека. Съвкупността от концепти в даден език е отражение на езиковата картина на света в съзнанието на неговите носители.

Когнитивната лингвистика трябва здраво да стъпва върху основите на традиционната лингвистика и в същото време да изгради здрав мост между езика и мисленето на човека. Този мост трябва да свързва мисленето и езика в конкретните му речеви прояви, т.е. вербалната проява на човешката мисъл, изразяваща се чрез конкретните речеви изказвания.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Вежбицка/Vezhbitskaya 2001:** Вежбицкая А. *Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики*. Москва: Языки славянской культуры, 2001. [Vezhbitskaia, A. *Sopostavlenie kul'tur cherez posredstvo leksiki i grammatiki*. Moskva: Yazyki slavyanskay kul'tury, 2001.]
- Вихрогонова/Vihrogonova 2018:** Вихрогонова Хр. Концептът Гняв /Ärger в езиковата картина на немския език (паралели с българския). // *Словото – идеи, идеали, утопии. Сборник с доклади от Деветнадесетата национална конференция за студенти и докторанти, Пловдив, 2017*. Пловдив: УИ „Павел Хилендарски“, 2018, 158-172. [Vihrogonova H. Kontseptat Gnyav/Ärger v

- ezikovata kartina na nemskiya ezik (paraleli s balgarskiya). // *Slovoto – idei, ideali, utopii. Sbornik s dokladi ot Devetnadesetata natsionalna konferentsiya za studenti i doktoranti, Plovdiv, 2017*. Plovdiv: UI “Paisii Hilendarski”, 2018, 158 – 172.]
- Лейкџф, Джонсон/Lakoff, Johnson 2004:** Лакофф, Дж., Джонсън, М. *Метафоры, которыми мы живем*. Москва: Едиторал УРСС, 2004. [Lakoff, D., Dzhonson, M. *Metaforu, kotorymi my zhivem*. Moskva: Editoral URSS, 2004.]
- Попова, Стернин/ Popova, Sternin 2007:** Попова З. Д., Стернин И. А. *Когнитивная лингвистика*. Москва: АСТ „Восток-Запад“ 2007. [Popova, Z. D., Sternin I. A. *Kognitivnaya lingvistika*. Moskva: AST “Vastok-Zapad”, 2007.]
- Хроленко/Hrolenko 2008:** Хроленко А. Т. *Основы лингвокультурологии*. Москва: Наука, 2008. [Hrolenko, A. T. *Osnovy lingoakul'turologii*. Moskva: Nauka, 2008.]
- Чакърова/ Chakarova 2016:** Чакърова, Ю. *Ракурси на когнитивната лингвистика*. Пловдив: УИ „Пайсий Хилендарски“, 2016. [Chakarova, Y. *Rakursi na kognitivnata lingvistika*. Plovdiv: UI “Paisii Hilendarski”, 2016.]